

УДК 332.1: 331.5

DOI: <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2025.23.6>**Лещух І.В.**

кандидат економічних наук, старший дослідник,
старший науковий співробітник відділу просторового розвитку,
ДУ «Інститут регіональних досліджень
імені М.І. Долишнього НАН України» (м. Львів)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3860-0728>

Leshchukh Iryna

State Institution "M.I. Dolishnyi Institute of Regional Research
of the NAS of Ukraine" (Lviv)

ЗБЕРЕЖЕННЯ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ У ПРОЕКЦІЇ РОЗВИТКУ ВЕЛИКИХ МІСТ УКРАЇНИ

PRESERVATION OF HUMAN POTENTIAL IN THE PROJECTION OF THE DEVELOPMENT OF LARGE CITIES OF UKRAINE

У статті досліджено роль великих міст у розвитку та збереженні людського потенціалу України в умовах війни. Визначено ключові аспекти урбанізації, що сприяють концентрації освітніх, економічних та інноваційних ресурсів. Проаналізовано адаптацію міської інфраструктури до демографічних та безпекових викликів (при цьому акцентовано на необхідності забезпечення комфортних умов проживання, роботи та соціальної інтеграції міського населення, у тому числі нових мешканців – ВПО, реемігрантів та ветеранів бойових дій), інтеграцію внутрішньо переміщених осіб і ветеранів, розвиток муніципальних програм підтримки кадрів та запобігання їхньому відтоку. Окреслено заходи щодо покращення якості життя в містах через модернізацію житлової, транспортної, освітньої та медичної інфраструктури, а також забезпечення продуктивного дозвілля.

Ключові слова: людський потенціал, урбанізація, великі міста, внутрішньо переміщені особи, економічна інтеграція, міська інфраструктура, соціальна адаптація.

Megacities serve as hubs of education, innovation, and economic activity, attracting talent and fostering development. This study identifies key directions for preserving human potential: (1) adapting urban infrastructure to security and demographic challenges; (2) retaining and attracting skilled professionals; (3) enhancing public health systems; (4) integrating IDPs and veterans into the urban economy; (5) promoting productive leisure. The study emphasizes the necessity of implementing resilient engineering solutions, emergency preparedness measures, and financial recovery mechanisms. It proposes incorporating fortified underground parking structures, adaptive public spaces, and mandatory bomb shelters in new residential developments into building regulations. A revision of urban master plans is essential, considering urbanization and migration trends. Zoning strategies should balance residential, commercial, industrial, and recreational areas to enhance spatial efficiency and quality of life, with special attention to housing, infrastructure, and services for IDPs, veterans, and young professionals. The study highlights the need to address the rising demand for municipal services through: expanding affordable housing via public-private partnerships; decentralizing services to ease congestion in city centers; improving transportation networks and integrating suburban areas into urban transit systems; implementing smart city technologies for efficient service delivery. A set of tools is proposed to strengthen public health systems: expanding municipal programs with subsidized healthcare services; developing telemedicine solutions for better access to medical consultations; establishing rehabilitation centers for veterans, IDPs, and individuals with disabilities; scaling up psychological support services. The study underlines that leisure development fosters social cohesion. To enhance this aspect, the following measures are proposed: modernization of recreational facilities; increased funding for cultural and sports programs; creation of inclusive urban spaces; support for municipal grants for creative initiatives.

Keywords: human capital, urbanization, large cities, internally displaced persons, veterans, urban economy, infrastructure, demographic challenges, social adaptation.

Постановка проблеми. Концепція розвитку людського потенціалу, яка набула поширення у глобальному масштабі наприкінці XX ст., базується на визнанні того, що суспільний прогрес неможливо звести суто до економічного зростання, збільшення грошового доходу чи примноження матеріального багатства. Вона ґрунтується на принципі, що економіка існує для розвитку людей, а не навпаки. Відповідно, основними критеріями суспільного поступу є створення умов для довгого та здорового життя, доступ до освіти, знань та оновлення навичок, забезпечення засобів для гідного рівня існування.

Розвиток людського потенціалу визначається як процес розширення людських можливостей, що забезпечується політичною свободою, правами людини, суспільною повагою до особистості та економічними можливостями. Важливим аспектом є не лише зростання матеріального добробуту, а й розширення простору вибору особистості – як у соціальній, так і в культурній чи економічній сфері.

Сучасна парадигма розвитку людського потенціалу формується на перетині економічних, соціальних та культурних чинників. Відбувається перехід від моделі «людини економічної» (*homo economicus*), яка діє раціонально, прагнучи максимізувати свій дохід, до моделі «людини творчої» (*homo creativus*), яка розвивається у сфері знань, самореалізації та інноваційної діяльності [1]. Як зауважує А. Гальчинський [2], економіка дедалі більше стає частиною соціальної сфери, а людина розглядається не лише як продуктивний елемент виробництва, а й як активний учасник суспільних процесів [3].

Отже, людський потенціал відображає новий етап розвитку суспільства, на якому визначальне значення набувають не лише економічні, а й інтелектуальні, соціальні, психологічні та культурні характеристики людини. Це свідчить про перехід до більш складної моделі розвитку, де головними ресурсами стають знання, інновації, мобільність, здоров'я та можливості для самореалізації. Відтак, у сучасних умовах стратегія розвитку людського потенціалу має передбачати комплексний підхід, що передбачає інвестиції в освіту, науку, охорону здоров'я та соціальну політику, забезпечуючи умови для формування творчої, адаптивної та конкурентоспроможної особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика збереження людського потенціалу, зокрема, в умовах війни активно досліджується у сучасній науковій літературі. Серед наукових робіт, присвячених теоретико-методологічним підходам до дослідження людського потенціалу, варто відзначити праці Е. Лібанової [4], яка досліджує демографічні процеси та соціальні детермінанти людського розвитку в Україні. Вона наголошує на необхідності врахування регіональної специфіки при формуванні стратегій соціально-економічного розвитку. Т. Васильців, О. Мульська та ін. [5] у своїх дослідженнях акцентують увагу на проблемах трудової міграції та її впливі на регіональні економіки. Крім того, дослідники вивчають аспекти збереження людського потенціалу через розвиток інклюзивної економіки та соціальних інститутів, зосереджуючись на питаннях зайнятості та адаптації до кризових умов [20]. У дослідженнях М. Біль [6] розглядаються методичні підходи до аналізу людського потенціалу територіальних громад, а також вивчаються міграційні процеси у контексті війни, зокрема механізми повернення українців із-за кордону та інтеграцію внутрішньо переміщених осіб у регіональні та локальні економічні структури.

Питання адаптації міської інфраструктури до сучасних викликів безпеки та демографічних змін висвітлюють О. Голубєв [7] та О. Тулай [8]. У їхніх роботах запропоновано механізми просторового планування, що сприяють розвитку стійких міських систем, здатних витримувати кризові ситуації. Особлива увага приділяється концепції «місто для людей», яка передбачає створення комфортного та безпечного міського середовища з урахуванням потреб населення.

Дослідження О. Самборської [9] аналізують вплив війни на структурні зміни міської економіки, наголошуючи на необхідності розвитку політик, спрямованих на утримання кваліфікованих кадрів у містах. Загалом у її роботах розглядаються фінансові

механізми підтримки малого та середнього бізнесу як основи для збереження робочих місць та стимулювання інноваційної активності.

Формулювання цілей статті. Метою статті є розроблення рекомендацій щодо збереження людського потенціалу у проекції розвитку великих міст України.

Виклад основного матеріалу. Важливим чинником розвитку людського потенціалу є урбанізація та зростання ролі великих міст, адже:

- *по-перше*, мегаполіси акумулюють найпотужнішу освітню базу. Наприклад, у 2023–2024 н.р. у містах Дніпрі, Львові, Одесі, Харкові та Києві сукупно було сконцентровано 58,6% закладів вищої освіти (далі – ЗВО) України, де навчалися 58,1% студентів ЗВО країни [10]. Великі міста – «магніт» для студентів з периферії. В умовах міст молодь отримує доступ до якіснішої освіти, ширших можливостей стажування і розвитку, чим закладається основа їхнього людського потенціалу;

- *по-друге*, економічні можливості та інновації зосереджені передусім у містах, і це стимулює концентрацію талантів саме там. Великі міста є осередками розвитку бізнесу, ринків праці та високих заробітків, тому кваліфіковані фахівці й підприємці тяжіють сюди [11];

- *по-третє*, основні внутрішні міграційні потоки направлені до великих міст. Зокрема, станом на поч. 2022 р. в містах проживало приблизно 70 % населення України [12]. Цей показник офіційно практично не змінювався протягом останніх 30 років, утім де-факто зростав, адже чимало населення, живучи та працюючи в містах, не змінювали місце реєстрації у селах [13]. В умовах війни великі міста стали головними приймаючими центрами для ВПО, які, втративши житло та роботу на тимчасово окупованих або прифронтових територіях, переїжджали до обласних центрів і міських агломерацій. Зокрема, дані [14] свідчать, що станом на середину 2024 р. 47 % ВПО проживали у великих містах України або їхніх околицях.

Сьогодні понад 55 % населення світу проживає у містах. ООН прогнозує зростання цієї частки до приблизно 68 % у 2050 р. Найбільші мегаполіси планети акумулюють непропорційно велику частку глобальної економіки та знань: 600 найбільших міських агломерацій генерують близько 60 % світового ВВП. У розвинених країнах частка міського населення давно перевищує 75%, а великі міста забезпечують значно ширший доступ до освітніх і медичних послуг [15, 16]. Отже, саме в мегаполісах уже зараз відбувається і надалі відбуватиметься головний розвиток людського потенціалу.

Традиційно у фундаментальних та прикладних дослідженнях питання збереження людського потенціалу розглядається через призму розвитку та доступності освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, професійної підготовки тощо. Такі підходи зосереджуються на загальному покращенні якості життя, розширенні можливостей самореалізації людини та забезпеченні умов для її сталого розвитку. Утім, в проекції розвитку великих міст акценти зміщуються з загальнонаціональних стратегій на локальні механізми адаптації міського середовища до соціальних, економічних та демографічних викликів. Зокрема, міська політика збереження людського потенціалу, на наш погляд, має фокусуватися на наступних основних напрямках:

1. Адаптація міської інфраструктури до нових реалій: а) безпечових; б) демографічних. Основною метою при цьому є забезпечення комфортних умов проживання, роботи та соціальної інтеграції міського населення, у тому числі нових мешканців – ВПО, реємігрантів та ветеранів бойових дій (далі – ветеранів).

2. Запобігання відтоку, а також утримання кваліфікованих кадрів у містах шляхом розвитку інноваційних хабів, створення високооплачуваних робочих місць, підтримки молодіжного підприємництва та реалізації муніципальних житлових програм. Розвиток місцевих програм освіти та підвищення кваліфікації для потреб міської економіки, що включає створення партнерств між муніципалітетами, університетами та бізнесом, адаптацію освітніх програм до ринку праці та впровадження дуальної освіти.

3. Збереження здоров'я населення.

4. Інтеграція ВПО та ветеранів у міську економіку через створення програм професійної адаптації, соціального підприємництва, системи реабілітаційних послуг та залучення цих категорій до активного економічного життя міста.

5. Сприяння продуктивному дозвіллі, зберігаючи баланс між працею та відпочинком. Це сприяє особистісному розвитку, соціальній взаємодії та досягненню певних цілей і є важливим чинником збереження людського потенціалу у великих містах України. Продуктивне дозвілля має орієнтуватися на формування навичок здорового способу життя через популяризацію фізичної активності, здорового харчування, розвиток особистісного потенціалу, творчих здібностей, комунікаційних навичок, креативності та залучення мешканців до соціально значущої діяльності.

Адаптація міської інфраструктури до нових безпекових реалій. Інфраструктура українських міст зазнає значних руйнувань від обстрілів, що ставить під загрозу базові умови життєдіяльності населення. За оцінками Світового банку, станом на кінець 2024 р. країна втратила близько 10 % житлового фонду; загальна кількість знищених або пошкоджених будівель наближається до 250 тисяч [17]. Окрім житла, знищується критична інфраструктура – енергомережі, водопостачання, транспортні вузли тощо. Утім, реалії сьогодення включають не лише ризики війни, а й інші загрози, як-от, кліматичні зміни, урбаністичні проблеми тощо, які впливають на якість життя у містах [18]. Відтак, збереження людського потенціалу неможливе без створення безпечного та комфортного міського середовища, пристосованого до нових умов.

З огляду на новітні виклики, спричинені військовою агресією росії, вважаємо доцільним проектування нових житлових кварталів із укріпленими підземними паркінгами або поверхами, які можуть слугувати бомбосховищами. Важливо, щоб такі укриття мали щонайменше два виходи, що забезпечить безпечну евакуацію в разі загрози. З метою закріплення цього підходу на нормативному рівні, доцільним є внесення змін до Державних будівельних норм України, що передбачатимуть обов'язкову наявність бомбосховищ у нових житлових комплексах.

Крім того, варто інтегрувати концепцію багатофункціональних підземних приміщень, які у мирний час можуть використовуватися як паркінги, комерційні або громадські простори (наприклад, виставкові зали, кафе чи спортивні зали). Такий підхід не лише сприятиме утриманню укриттів у належному стані, а й підвищить рівень підготовленості міської інфраструктури до надзвичайних ситуацій без негативного впливу на її повсякденне функціонування. Реалізація цієї пропозиції забезпечить комплексну інтеграцію безпекових елементів у міське середовище, що є критично важливим для великих міст України в умовах воєнної та післявоєнної відбудови.

Доцільним є комплексний перегляд Генеральних планів розвитку великих міст України, враховуючи зростання населення внаслідок урбанізаційних процесів та внутрішньої міграції. У цьому контексті зонування міських територій має бути спрямоване на гармонійний розвиток житлових, промислових, комерційних і рекреаційних зон, що сприятиме ефективному використанню простору та забезпеченню комфортних умов для проживання і самореалізації населення. Особливий акцент слід зробити на розширенні житлових районів та створенні інклюзивних міських просторів, які відповідатимуть потребам ВПО, ветеранів, молодих спеціалістів та інших соціальних груп населення. Це є необхідною умовою для збереження та розвитку людського потенціалу в містах, оскільки якісне міське середовище безпосередньо впливає на рівень життя, доступ до послуг, можливості професійного та освітнього зростання.

Адаптація міської інфраструктури до нових демографічних реалій. Великі міста України, зокрема, Київ, Львів, Дніпро та Одеса в умовах війни прийняли сотні тисяч ВПО, що зумовило зростання навантаження на житловий фонд, транспортну систему, заклади освіти та охорони здоров'я. У зв'язку з цим великим містам необхідно розробити адаптивні моделі міського планування, які враховують демографічні зміни. Пріоритетними заходами мають бути, зокрема: розвиток доступного житла;

децентралізація послуг; розвиток транспортної інфраструктури; цифровізація міського управління (Smart City).

Запобігання відтоку, а також утримання кваліфікованих кадрів у містах. Відтік кваліфікованих кадрів залишається одним із основних викликів для великих міст України, що безпосередньо впливає на збереження та розвиток людського потенціалу. Згідно з дослідженнями [19], майже 30 % українських студентів та молодих фахівців розглядають можливість виїзду за кордон у пошуках кращих кар'єрних можливостей та вищих стандартів життя. Основними причинами цього явища є низький рівень оплати праці, обмежений доступ до високотехнологічних секторів та недостатня підтримка інноваційного підприємництва. Як наслідок, українські міста втрачають не лише висококваліфікованих спеціалістів, а й інвестиційний та науково-технологічний потенціал, необхідний для сталого розвитку. Зважаючи на зазначене, політика міського розвитку має бути спрямована на створення умов для самореалізації молодих спеціалістів, професійного зростання та забезпечення якісного рівня життя. Основними напрямками такої політики можуть стати: формування інноваційних парків та стартап-екосистем; гранти та фінансові стимули для молодих підприємців; підтримка житлових програм; розвиток механізмів "brain circulation"; розвиток дуальної освіти та створення кар'єрних центрів, які сприятимуть накопиченню практичного досвіду студентів та їхньому ефективному працевлаштуванню. Крім того, великі міста можуть розширювати програми перекваліфікації дорослого населення, особливо для осіб, які втратили роботу через війну.

Разом з тим, збереження людського потенціалу у великих містах неможливе без створення інклюзивного освітнього середовища, яке забезпечує рівні можливості для всіх соціальних груп. У зв'язку з демографічними змінами, викликаними війною, необхідно розробити цільові програми підтримки освіти для найбільш уразливих категорій: дітей із зон бойових дій, ВПО, сиріт війни, дітей з інвалідністю. Важливим завданням муніципальної політики є збільшення місць у дитячих садках та школах великих міст для дітей-переселенців, надання стипендій, грантів, забезпечення учнів підручниками та цифровими пристроями для навчання.

Кожна школа у великому місті повинна мати психолога та ресурсну кімнату для підтримки інклюзивного навчання, що є важливим елементом інтеграції дітей із різними освітніми потребами. Крім того, особливої уваги вимагає реабілітація психічного здоров'я учнів, яка має стати невід'ємною складовою міської освітньої політики. Зокрема, освітні заклади мають інтегрувати соціально-емоційне навчання, проводити тренінги для педагогів та запроваджувати довгострокові програми психологічної підтримки школярів.

Значною перешкодою для багатьох молодих людей залишається доступ до вищої освіти внаслідок війни. Тому великі міста повинні сприяти спрощенню процедур вступу до університетів для абітурієнтів із тимчасово окупованих територій та тих, чия освіта перервали бойові дії. Це дозволить запобігти вимушеній втраті людського потенціалу та сприятиме соціальній стабільності міських громад.

Збереження людського потенціалу великих міст України безпосередньо залежить від **ефективності системи охорони здоров'я, якості та доступності медичних послуг**, а також розбудови інфраструктури профілактичної медицини та програм підтримки фізичного та психічного здоров'я населення. В умовах війни загострюються проблеми фізичних та психічних розладів, спричинених стресовими факторами, пораненнями, втратами близьких, вимушеною міграцією та погіршенням загальної якості життя.

Сучасні соціологічні дослідження вказують на значне зростання занепокоєння громадян станом власного здоров'я, що пов'язано як із прямими наслідками війни, так і з обмеженим доступом до медичних послуг, особливо у прифронтових регіонах. Аналіз досвіду інших країн, які пережили військові конфлікти, зокрема Балканських держав, демонструє, що післявоєнний період супроводжується масовим поширенням тривожних, панічних та посттравматичних розладів, а також зростанням рівня залежності від психоактивних речовин. У Боснії і Герцеговині, Косово, Сербії та Хорватії у період

після конфліктів (1991–2001 рр.) поширеність тривожних розладів становила від 16 % до 42 %, панічних розладів – від 1,5 % до 10 %, залежності від психоактивних речовин – від 0,6 % до 9 % [20].

Наразі в Україні складно оцінити масштаби впливу війни на психічне здоров'я населення, однак важливість своєчасного розпізнавання симптомів та реагування на них є беззаперечною. Відтак, пріоритетами збереження здоров'я населення у контексті збереження людського потенціалу найперше є:

1. Вдосконалення системи медичного забезпечення та доступності послуг.
2. Розвиток системи психосоціальної підтримки населення.
3. Популяризація здорового способу життя у міському середовищі.
4. Підтримка реінтеграції населення, що повертається із-за кордону.
5. Посилення медичної підтримки у прифронтових регіонах.

Розвиток та вдосконалення системи медичного забезпечення у великих містах України є ключовим фактором збереження людського потенціалу, особливо в умовах війни та поствоєнного відновлення. Політика муніципального рівня повинна орієнтуватися на розширення доступності медичних послуг, розвиток психологічної підтримки, популяризацію здорового способу життя та сприяння реінтеграції населення. Комплексна реалізація цих заходів сприятиме підвищенню тривалості та якості життя населення, формуванню його соціальної згуртованості та стійкості у довгостроковій перспективі.

Інтеграція ВПО та ветеранів у міську економіку. Великі міста є основними центрами як реінтеграції для ветеранів, що повертаються з фронту, так і для ВПО, які шукають можливості для соціально-економічної адаптації. Обидві ці групи потребують комплексного підходу до інтеграції у міське середовище, що включає фізичну, психологічну та соціальну реабілітацію, а також економічне залучення через працевлаштування та підприємницькі ініціативи.

Значну роль у цьому процесі відіграють муніципальні програми підтримки, які мають передбачати пільгові умови для започаткування бізнесу ветеранами та ВПО (грантові програми, спрощену реєстрацію підприємницької діяльності, мікрокредитування) та сприяти їхній перепідготовці відповідно до потреб міської економіки. Особливо важливими є програми перенавчання, орієнтовані на критично значущі галузі – будівництво, логістику, медицину, соціальне підприємництво та цифрові технології, що не лише сприятиме працевлаштуванню цих категорій, а й підсилюватиме людський капітал міста.

У контексті інтеграції ветеранів у міську економіку, як складової збереження людського потенціалу, цікавим є досвід США. Зокрема, у 1944 р. для підтримки ветеранів Другої світової війни в країні було прийнято Закон про реінтеграцію військовослужбовців (так звана програма GI Bill). Згодом дію програми було розширено на учасників інших військових конфліктів. Програма передбачає фінансування вищої та професійної освіти, надання пільгових кредитів на житло, доступ до соціальних гарантій та підтримку працевлаштування. GI Bill суттєво сприяв економічному розвитку США, забезпечуючи масову інтеграцію ветеранів у цивільне життя, підвищення рівня їхньої освіти та активну участь у ринку праці, що зробило цю ініціативу однією з найуспішніших у сфері соціальної адаптації військових. В Україні розробка та впровадження подібної муніципальної програми підтримки освіти, перекваліфікації та підвищення кваліфікації для ветеранів, яка забезпечить їм безкоштовний або пільговий доступ до вищої та/або професійної освіти, є необхідним інструментом для їхньої ефективної інтеграції у міську економіку. Така програма має бути орієнтована на потреби міста, спрямовуючи ветеранів у галузі, що мають критичний попит на фахівців, зокрема будівництво, транспортну логістику, медицину, міське управління, підприємництво та цифрові технології.

Ефективним інструментом реінтеграції ветеранів у Канаді та Німеччині є система вачерів на освіту, що забезпечує фінансування здобуття нових професійних навичок

у відповідності до потреб локальних ринків праці. Муніципалітети, у співпраці з державними та приватними освітніми установами, надають ветеранам можливість освоювати перспективні спеціальності. Загалом, запровадження спеціалізованих міських центрів професійної адаптації у партнерстві з бізнесом, навчальними закладами та місцевою владою сприятиме не лише розширенню кар'єрних можливостей ветеранів, а й зміцненню економічного потенціалу міста, формуванню стабільного та кваліфікованого ринку праці, здатного відповідати на виклики повоєнного відновлення.

Муніципальні програми підтримки ВПО та ветеранів також мають включати пільгові умови для започаткування бізнесу ветеранами (гранти, спрощена реєстрація підприємницької діяльності, мікрокредитування) та програми перепідготовки, орієнтовані на критично важливі галузі міської економіки.

Утім, найперше, для успішної інтеграції ВПО т ветеранів у міську економіку необхідно впровадити комплекс заходів, що охоплюють фізичну, психологічну та соціальну реабілітацію, спрямовану на адаптацію до цивільного життя та залученість у міські трудові процеси. У сфері фізичної реабілітації міста можуть розширити мережу реабілітаційних центрів, що забезпечуватимуть відновлення здоров'я ветеранів та постраждалих ВПО через фізіотерапію, спортивну реабілітацію, доступ до протезування та ортопедичних послуг. Особливо важливою є психологічна підтримка: створення муніципальних програм психосоціальної допомоги, що включають групи підтримки, кризові консультації та тренінги з адаптації, які можуть діяти на базі центрів зайнятості, громадських просторів та освітніх закладів. У соціальному аспекті доцільно впровадити систему наставництва, у межах якої досвідчені ветерани або ВПО, що вже пройшли шлях адаптації, допомагатимуть новоприбулим у соціалізації та пошуку професійних можливостей. Додатково міста можуть підтримувати громадські ініціативи, що сприяють згуртованості населення, такі як інтеграційні заходи, волонтерські програми та міжкультурні освітні проєкти.

Досвід європейських країн свідчить, що залучення населення до **продуктивного дозвілля**, зокрема участі у культурних, освітніх та спортивних активностях, має безпосередній вплив на рівень здоров'я нації, тривалість життя та соціальну згуртованість міських громад. Для великих міст України, які сьогодні стикаються з наслідками війни, збереження людського потенціалу у тому числі залежить й від відновлення та розбудови інфраструктури дозвілля, створення інклюзивного соціального простору та доступності можливостей для особистісного розвитку населення.

Збереження людського потенціалу потребує комплексного підходу, спрямованого на розвиток та модернізацію міської інфраструктури дозвілля, підвищення її доступності та залучення населення до активного соціального життя. Основними напрямками такої політики мають стати: розвиток та відновлення соціальної інфраструктури дозвілля; забезпечення фінансової підтримки сфери дозвілля; підвищення інклюзивності громадських просторів; створення муніципальних програм соціального дозвілля; збереження та розвиток рекреаційного туризму у містах.

Продуктивне дозвілля є важливою складовою розвитку людського потенціалу у великих містах України. В умовах війни та повоєнного відновлення особливого значення набуває питання доступності, інклюзивності та фінансування міської інфраструктури дозвілля. Запровадження комплексних муніципальних програм, спрямованих на розвиток культурного, спортивного та соціального середовища, сприятиме покращенню якості життя мешканців, забезпеченню фізичного та психологічного здоров'я населення.

Висновки. Збереження людського потенціалу у розвитку великих міст України потребує комплексного підходу до соціально-економічного розвитку, адаптації інфраструктури та інтеграції вразливих груп. В умовах війни ключовими викликами залишаються демографічна нестабільність, зниження зайнятості, погіршення здоров'я населення, що ускладнює сталий розвиток країни. Політика збереження людського потенціалу має включати інвестування в медичну, освітню та дозвіллеву інфраструк-

туру, сприяння зайнятості, підтримку інклюзивних міських просторів і соціальної згуртованості. Важливими інструментами є економічна мотивація для утримання кадрів, розширення програм реабілітації та психосоціальної підтримки, створення адаптивних освітніх і професійних траєкторій. Комплексний підхід сприятиме економічній конкурентоспроможності міст і відновленню національного соціально-економічного балансу.

Список використаних джерел:

1. Стефанишин О. В. Людський потенціал економіки України (політико-економічний аналіз): дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.01 / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2007.
2. Гальчинський А. Економічна наука : проблеми методологічного оновлення. *Економіка України*. 2007. № 3. С. 4–13.
3. Зирянов В. Людський капітал, культурний капітал, студентство, регіон, поселення. *Персонал*. 2007. № 8. С. 70–75.
4. Людський розвиток в Україні: трансформація рівня життя та регіональні диспропорції: монографія / ред. Е. М. Лібанова. У 2-х томах. Т. 2. Київ : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2012. 436 с.
5. Васильців Т., Мульська О., Лупак Р., Бідак В. Збереження людського капіталу України в умовах війни (чинник соціальної вразливості населення): постановка проблеми. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Серія економічна*. 2022. № 67. С. 3–11. DOI: 10.36477/2522-1205-2022-67-0
6. Лещух І. В., Біль М. М. Методичні підходи аналізу людського потенціалу територіальної громади. *Держава та регіони. Серія «Економіка та підприємництво»*. 2019. № 3 (108). С. 203–208. URL: http://www.econom.stateandregions.zp.ua/journal/2019/3_2019/40.pdf
7. Голубев О. В. Забезпечення людського розвитку в умовах воєнного часу. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. № 22. С. 91–96. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.22.91>
8. Тулай О. І., Карпишин Н. І., Ференс Б. В. Домінанти збереження та розвитку людського потенціалу в умовах турбулентності глобального світу. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2024. Вип. 13. С. 84–98. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/irtpa_2024_13_9
9. Самборська О., Воскобойник С., Шевченко Д. Збереження людського потенціалу в умовах війни. *Економіка та суспільство*. 2023. № 50. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-19>
10. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
11. Валовий продукт створюється у великих населених пунктах і на їх околицях, – Ігор Парасюк про важливість об'єднання довкола міст. URL: <https://decentralization.ua/news/3362>
12. Синько Д. Повоєнне відновлення місцевих громад: як на це вплинуть урбанізація та зміни клімату. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2024/12/4/7487680/>
13. Самойлова Е. Чисельність населення України та як вона впливає на економіку. URL: <https://mc.today/uk/chiselnist-naseleenny-ukrayini-ta-yak-vona-vplivaє-na-ekonomiku/>
14. Звіт про внутрішнє переміщення населення в Україні. Опитування загального населення, квітень 2024 р. URL: https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbd11461/files/reports/IOM_UKR_GPS_Internal%20Displacement%20Report_Round%2016_UA_June%202024.pdf
15. UN: 68% of the global population will live in cities by 2050. URL: <https://smartcitiesdive.com/news/global-population-cities-united-nations-2050/523843/#:~:text=%2A%20Currently%2C%2055,22%20million%29%20and%20Sao>
16. Mapped: The World's Fastest Growing Cities. URL: <https://www.visualcapitalist.com/mapped-the-worlds-fastest-growing-cities/#:~:text=This%20is%20true%20throughout%20the,growing%20cities%20can%20be%20found>
17. Відбудова житла: як, для кого і за чий рахунок. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-vidbudova/3943228-vidbudova-zitla-ak-dla-kogo-i-za-cij-rahunok.html>
18. Urban development and post war recovery for Ukrainian cities. URL: <https://www.undp.org/ukraine/blog/urban-development-and-post-war-recovery-ukrainian-cities#:~:text=With%20over%2028%20million%20people,most%20importantly%20on%20the%20people>
19. Пундор Ю. Проблема відтоку кваліфікованих кадрів у контексті міграційної політики України. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 2. С. 100-104. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2019_2_19
20. Васильців Т., Мельник М., Лещух І., Флейчук М., Іляш О. (2024). Пріоритетні напрями та інструменти формування молодіжної політики України в умовах війни й повоєнно-

го відновлення. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 6(59), 547–566. DOI: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.6.59.2024.4542>

References:

1. Stefanyshyn, O. V. (2007). *Liudskiy potentsial ekonomiky Ukrainy (polityko-ekonomichnyi analiz)* [Human potential of Ukraine's economy (political-economic analysis)]. Doctoral dissertation, Ivan Franko National University of Lviv].
2. Halchynskiy, A. (2007). Ekonomichna nauka: problemy metodolohichnoho onovlennia [Economic science: problems of methodological renewal]. *Ekonomika Ukrainy*, no. (3), pp. 4–13.
3. Zyrianov, V. (2007). Liudskiy kapital, kulturniy kapital, studentstvo, rehion, poseleennia [Human capital, cultural capital, students, region, settlement]. *Personal*, (8), 70–75.
4. Libanova, E. M. (Ed.). (2012). *Liudskiy rozvytok v Ukraini: transformatsiia rivnia zhyttia ta rehionalni disproportsii* [Human development in Ukraine: Transformation of living standards and regional disparities] (Vol. 2). Institute of Demography and Social Research named after M. V. Ptukha, NAS of Ukraine.
5. Vasylytsiv, T., Mulska, O., Lupak, R., & Bidak, V. (2022). Zberezhennia liudskoho kapitalu Ukrainy v umovakh viiny (chynnyk sotsialnoi vrazlyvosti naselennia): postanovka problemy [Preservation of Ukraine's human capital in wartime conditions (the factor of population social vulnerability): problem statement]. *Visnyk Lvivskoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu. Serii ekonomichna*, no. (67), pp. 3–11. DOI: <https://doi.org/10.36477/2522-1205-2022-67-0>
6. Leshchuk, I. V., & Bil, M. M. (2019). Metodychni pidkhody analizu liudskoho potentsialu terytorialnoi hromady [Methodological approaches to the analysis of human potential in a territorial community]. *Derzhava ta rehiony. Seriiia "Ekonomika ta pidpriemnytstvo"*, no. (3) 108, pp. 203–208. Available at: http://www.econom.stateandregions.zp.ua/journal/2019/3_2019/40.pdf
7. Holubiev, O. V. (2024). Zabezpechennia liudskoho rozvytku v umovakh voiennoho chasu [Ensuring human development in wartime conditions]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, no. (22), pp. 91–96. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.22.91>
8. Tulai, O. I., Karpishyn, N. I., & Ferens, B. V. (2024). Dominanty zberezhennia ta rozvytku liudskoho potentsialu v umovakh turbulentnosti hlobalnoho svitu [Dominants of human potential preservation and development in the conditions of global turbulence]. *Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty*, no. (13), pp. 84–98. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/irtpa_2024_13_9
9. Samborska, O., Voskobiinyk, S., & Shevchenko, D. (2023). Zberezhennia liudskoho potentsialu v umovakh viiny [Preservation of human potential in wartime conditions]. *Ekonomika ta suspilstvo*, no. (50). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-19>
10. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
11. Parasiuk, I. (n.d.). Valovyi produkt stvoruietsia u velykykh naselenykh punktakh i na yikh okolitsiakh, – Ihor Parasiuk pro vazhlyvist obiednannia dovkola mist [Gross product is created in large settlements and their surroundings]. Available at: <https://decentralization.ua/news/3362>
12. Synko, D. (2024, December 4). Povoienne vidnovlennia mistsevykh hromad: yak na tse vplynut urbanyzatsiia ta zminy klimatu [Post-war recovery of local communities: how urbanization and climate change will affect it]. Available at: <https://www.pravda.com.ua/columns/2024/12/4/7487680/>
13. Samoilova, E. (n.d.). Chyselnist naselennia Ukrainy ta yak vona vplyvaie na ekonomiku [Ukraine's population and how it affects the economy]. Available at: <https://mc.today/uk/chyselnist-naselennya-ukrayini-ta-yak-vona-vplyvaye-na-ekonomiku/>
14. IOM Ukraine. (2024). *Zvit pro vnutrishnie peremishchennia naselennia v Ukraini. Opytuvannia zahalnoho naselennia, kviten 2024 r.* [Report on internal displacement in Ukraine. General population survey, April 2024]. Available at: https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbd11461/files/reports/IOM_UKR_GPS_Internal%20Displacement%20Report_Round%2016_UA_June%202024.pdf
15. United Nations. (n.d.). *68% of the global population will live in cities by 2050*. Available at: <https://www.smartcitiesdive.com/news/global-population-cities-united-nations-2050/523843/>
16. Visual Capitalist. (n.d.). *Mapped: The World's Fastest Growing Cities*. Available at: <https://www.visualcapitalist.com/mapped-the-worlds-fastest-growing-cities/>
17. Ukrinform. (2024). Vidbudova zhyttia: yak, dlia koho i za chyi rakhunok [Reconstruction of housing: how, for whom, and at whose expense]. Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-vidbudova/3943228-vidbudova-zitla-ak-dla-kogo-i-za-cij-rahunok.html>

18. UNDP Ukraine. (n.d.). *Urban development and post-war recovery for Ukrainian cities*. Available at: <https://www.undp.org/ukraine/blog/urban-development-and-post-war-recovery-ukrainian-cities>

19. Pundor, Yu. (2019). Problema vidtoku kvalifikovanykh kadriv u konteksti mihratsiinoi polityky Ukrainy [The problem of skilled labor outflow in the context of Ukraine's migration policy]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, no. (2), pp. 100–104. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2019_2_19

20. Vasylytsiv, T., Melnyk, M., Leshchukh, I., Fleichuk, M., & Iliash, O. (2024). Priorytetni napriamy ta instrumenty formuvannia molodizhnoi polityky Ukrainy v umovakh viiny y povoiennoho vidnovlennia [Priority directions and tools for forming Ukraine's youth policy in the conditions of war and post-war recovery]. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, no. (6) 59, pp. 547–566. DOI: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.6.59.2024.4542>